

Rozwój mowy dziecka w wieku przedszkolnym

WSTĘP

W wieku przedszkolnym rozwój mowy jest najintensywniejszy i trwa do 6-7 roku życia. Potem jest ona jedynie coraz bardziej wzbogaćana, szlifowana i doskonała. Fundamentem zaś i podłożem są pierwsze cztery lata życia, a zwłaszcza od 3 do 6 roku.

Mowa stanowi najbardziej efektywny sposób komunikowania się z innymi ludźmi i ma ogromne znaczenie dla dalszego rozwoju dziecka oraz dla jego psychicznego i społecznego przystosowania.

ROZWÓJ MOWY

Pojęcie i rola mowy

Jeden z aspektów rozwoju psychicznego dziecka jest mowa. Sam termin „mowa” może określać język czyli społecznie wypracowany system znaków i reguł operowania nimi, będący środkiem porozumiewania się z ludźmi.

Mowa jest właściwa tylko ludziom, dlatego też jest zjawiskiem społecznym i jako taka powstała oraz rozwijała się w związku ze społecznymi warunkami życia ludzi. Język i mowa odzwierciedlają zewnętrzny i wewnętrzny świat człowieka. Za pośrednictwem mowy, rodzice i wychowawcy regulują postępowanie dziecka, co ułatwia i ukierunkowuje jego rozwój społeczny.

Mowa pełni także rolę poznawczą: umożliwia słowne sterowanie spostrzeżeniami i wyobrażeniami, co uaktywnia uwagę dowolną, towarzyszy wszelkim czynnościom, modyfikując je i utrwalając w pamięci. Mowa pomaga dziecku także w ujawnianiu własnych uczuć, myśli i przeżyć, a więc pełni również rolę ekspresyjną. Pozwala dziecku znacznie skuteczniej oddziaływać na otoczenie i bezpośrednio ujawniać rodzicom powody nie tylko płaczu, ale złości czy smutku, upominać się o dowody przywiązania, walczyć o spełnianie życzeń, zachcianek itd. Mowa w najprostszy sposób umożliwia zdobywanie interesujących informacji.

Mowa jest podstawą tworzenia pojęć, a zatem staje się narzędziem myślenia. Jako, że mowa przekształca się w czynność wewnętrzną – myślenie, w działalności dziecka wpływa ona nie tylko na dalszy przebieg czynności, ale staje się podstawą całego procesu myślowego. Dzięki niej, przekształca się zmysłowe poznanie świata.

Można powiedzieć, iż istnieje ścisły, wzajemny związek między mową a myśleniem. Niepodważalny, szeroko uznany jest dziś fakt, że stan mowy wpływa również na stan pisma dziecka, a przebyte i aktualne wady wymowy mają ewidentny wpływ na pojawienie się trudności w pisaniu i czytaniu. Jak wynika z powyższych spostrzeżeń, mowa wpływa na rozwój wszystkich procesów psychicznych i motorycznych dziecka. Pogłębia i porządkuje jego percepcję zmysłową, myślenie i poszerza treść przeżyć. Tak więc, rozwój mowy ma ogromne znaczenie dla całego rozwoju poznawczego dziecka w wieku przedszkolnym, a także w ogóle w życiu człowieka i nie można go w żaden sposób ominąć.

2. Etapy rozwoju mowy

Można powiedzieć, iż rozwój mowy rozpoczyna się od urodzenia. Według Leona Kaczmarska, możemy wyodrębnić cztery okresy:

- a) okres melodii (0-1 r. ż.);
- b) okres wyrazu (1-2 r. ż.);
- c) okres zdania (2-3 r. ż.);
- d) okres swoistej mowy dziecięcej (3-7 r. ż.) .

Okres melodii

Pierwszą formą porozumiewania się z innymi jest krzyk. Za jego pomocą, dziecko komunikuje swoje podstawowe potrzeby. W drugim, trzecim miesiącu życia, zaczyna wydawać takie dźwięki jak głuźnienie i gruchanie. Głuźnienie nie jest jeszcze mową, ale nieświadomym ćwiczeniem narządów artykulacyjnych. Można wyróżnić w nim samogłoski, spółgłoski, grupy samogłoskowe i spółgłoskowe. W okresie gruchania natomiast, dziecko przygotowuje się do wydawania podstawowych dźwięków mowy. W centralnym układzie nerwowym, powstają pierwsze skojarzenia między wydawanymi dźwiękami, a odpowiadającymi im ruchami aparatu artykulacyjnego.

Kolejnym etapem w tym okresie, jest gaworzenie. Dzięki nabywaniu takich cech jak spostrzegawczość i skupienie uwagi, dziecko naśladuje własne, przypadkowo wydane dźwięki oraz te, które zasłyszało w otoczeniu. W okresie gruchania i gaworzenia, zostają wytworzone pierwsze powiązania funkcjonalne między sferami: słuchową i kinestetyczno-ruchową mowy w obrębie kory, co umożliwia dziecku prawidłowe wybrzmiewanie fonemów i ich układów. Stopniowo, w mózgu zaczynają wytwarzać się skojarzenia między obrazem wzrokowym przedmiotu, a jego dźwiękowym odpowiednikiem. Dziecko rozumie wówczas mowę i wymawia nazwy przedmiotów o określonym znaczeniu.

Pod koniec pierwszego roku życia, dziecko wiele rozumie, spełnia proste polecenia i wymawia pierwsze wyrazy jak: mama, tata, baba .

Okres wyrazu

W tym okresie, dziecko używa już wszystkich samogłosek, prócz nosowych. Ze spółgłosek wymawia: p, b, m, t, d, n, k, ś, czasem ć. Pozostałe spółgłoski zastępuje innymi, o zbliżonym miejscu artykulacji, upraszcza grupy spółgłoskowe.

Okres zdania

W tym czasie, dziecko zaczyna budować pierwsze zdania. Pojawiają się także formy końcówek flekcyjnych, rzeczowniki i czasowniki. Między drugim a trzecim rokiem życia kształtują się funkcje kinetyczne w zakresie jamy ustnej i języka, potrzebne do wymowy głosek najniższego stopnia.

Dziecko zwykle wypowiada już głoski:

- wargowe: p, b, m oraz zmiękczone: pi, bi, mi;
- wargowo-zębowe: f, w, fi, wi;
- środkowo-językowe: ś, ź, ć, dzi, n, ki, gi;
- tylnojęzykowe: k, g;
- przedniojęzykowo - zębowe: t, d, n, w;
- przedniojęzykowo – dźwiękowe: l, li.

Pod koniec trzeciego roku życia, mogą pojawić się głoski: s, z, c, a nawet sz, ź, cz, dź. Wymawiane głoski nie zawsze pełnowartościowe, zastępowane są łatwiejszymi, wskutek małej sprawności narządów artykulacyjnych. Dziecko wie jak dana głoska powinna brzmieć, ale nie umie jej wypowiedzieć.

Okres swoistej mowy dziecięcej

Wraz z trzecim rokiem życia rozpoczyna się wiek przedszkolny, w którym mowa jako umiejętność zdobyta w poprzednim okresie bogaci się i doskonalą pod względem treściowym i formalnym. Pokróćce omówimy teraz każdy z nich.

Rozwój mowy u dzieci trzyletnich

Rozwój mowy postępuje równolegle z rozwojem motoryki narządów artykulacyjnych: języka, warg, gardła, podniebienia, krtani i płuc. Narządy artykulacyjne są ćwiczone już od najmłodszych lat poprzez odruch ssania, połykania i żucia. W ten sposób, język przygotowuje się do wymowy głosek środkowejzykowych, a wargi do dwuwargowych. Dziecko, w trzecim roku życia posiada niezwykle dużą umiejętność odtwarzania wszystkich elementów słowa. Winno wymawiać wszystkie samogłoski ustne nosowe (a, o, e, u, i, y, ą, ę) chociaż w mowie mogą występować jeszcze odstępstwa, np.: w postaci zmiany samogłosek a = o, e = a, i = y, co jest spowodowane niewykształconą sprawnością narządów artykulacyjnych. U trzylatków mogą już pojawiać się głoski przedniojęzykowo – zębowe (s, z, c, dz), a czasem przedniojęzykowo – dźwiękowe (sz, ź, cz, dź).

Dziecko umie już wypowiadać wiele głosek poprawnie, w izolacji pod dyktando, ale w mowie spontanicznej często zamienia je jeszcze na łatwiejsze pod względem artykulacyjnym.

Charakterystyczną cechą mowy trzylatka jest zmiękczenie głosek (s, z, c, dz, sz, ź, cz, dź), które są często wymawiane jak (ś, ź, ć, dź); „r” może być wymawiane jak (j lub k); zamiast „f” pojawia się „ch” i odwrotnie. Grupy spółgłoskowe są uproszczone w nadgłosie i w śródgłosie wyrazów, brak wyraźnych końcówek w wyrazach. Teresa Bartkowska twierdzi, iż zaledwie 2,9 % dzieci trzyletnich mówi poprawnie pod względem dźwiękowym.

Dziecko trzyletnie dysponuje około 1000-1500 słów i stosuje w swych wypowiedziach wszystkie części mowy. Tworzy zdania pojedyncze, a pod koniec trzeciego roku życia pojawiają się zdania złożone, w których dziecko „jednym tchem” chce wypowiedzieć wiele treści, nie zawsze łącząc je logicznie np.: „Byłam w sklepie i mama też była, i Adaś, i pani sprzedawała buty, i przyszedł pan i kupił, i pojechałam z mamą autobusem”.

Rozwój mowy u dzieci czteroletnich

W wieku 3-4 lat, kształtują się ruchy tylnej części języka i podniebienia miękkiego, konieczne do wymawiania takich głosek jak (k, g, ch) oraz ruchy końca języka ku zębom przy wymowie (s, z, c, dz) od ich miękkich odpowiedników i nie powinno już ich wymawiać jako (ś, ź, ć, dź). Pod koniec czwartego roku życia, pojawia się głoska „r”, choć jej pojawienie może się opóźnić. Opanowanie „r” jest dla dziecka tak wielkim sukcesem, że można spotkać się z jego nadużywaniem w wymawianiu takich słów jak np.: „rarka” zamiast „lalka”, „mreko” zamiast „mleko”. Około 4-5 roku życia pojawiają się głoski (sz, ź, cz, dź), chociaż mogą być wymawiane jak (s, z, c, dz lub ś, ź, ć, dź). Wyrazy zwykle są jeszcze poskracane, głoski poprzesztawiane, grupy spółgłoskowe – uproszczone.

Mowa dziecka czteroletniego ma charakter sytuacyjny, wyraża przeżycia związane z konkretną sytuacją i osobami w niej uczestniczącymi. Dominuje tu słowo oparte na zmysłowym poznawaniu rzeczywistości i powiązane z działaniem dziecka. Jego mowa ma wtedy charakter emocjonalny, składa się z pojedynczych słów lub krótkich zdań wyrażających prośbę, zaniepokojenie, rozczarowanie. Treść takich wypowiedzi staje się w pełni zrozumiała dopiero przy uwzględnieniu konkretnej sytuacji oraz pozawerbalnych sposobów porozumienia, czyli mimiki, pantomimiki, intonacji słów dziecka.

Mniej więcej w tym wieku, nasila się tendencja tworzenia przez dzieci własnych słów na określenie różnych rzeczy i zjawisk. Neologizmy te powstają na zasadzie analogii w stosunku do wyrazów znanych (przy niepoprawnym zastosowaniu reguł gramatycznych) i wynikają z nieznamości wielu określeń potrzebnych dziecku do wyrażania myśli.

Czterolatek wzbogaca swój słownik o nazwy przedmiotów i zjawisk dostrzeganych w szerszym otoczeniu, a także przyswaja sobie wyrazy o bardziej abstrakcyjnym znaczeniu. Zasób słownika dzieci zależy od sposobu wyrażania się otoczenia. Przyswajają one sobie również wyrazy, których w pełni nie rozumieją i błędnie się nimi posługują.

Zasób przyswojonych słów służy dzieciom do budowania zdań. Dziecko, w drodze analizy i syntezy wyodrębnia i łączy poszczególne człony swojej myśli, a następnie wypowiada ją w zdaniu, stanowiącym sensowne połączenie wyrazów. Czterolatek zaczyna tworzyć zdania współrzędnie złożone przeciwstawnie, które pozwalają mu na pewne próby porządkowania przeżywanego treści np.: „Ja nie śpię w przedszkolu, a drugie dzieci śpią, siedzę na dywaniku, czekam na mamusię, a oni leżą z drugiej strony na leżakach”.

Wraz ze wzbogaceniem słownictwa, dziecko doskonali opanowanie struktury gramatycznej języka, przyswaja wszystkie formy koniugacyjne i deklinacyjne, choć często popełnia tu błędy i niepoprawności. Największą trudność sprawia dziecku nieregularna odmiana rzeczowników. W wypowiedziach można spotkać się z takimi błędami jak: „Dam mojemu bratowi”, „Widziałem dużego piosa”. Często dają się zauważyć błędy przy odmianie również innych części mowy: czasowników, zaimków, a zwłaszcza liczebników np.: „te dwa dziewczynki”, „jestem rozebierany”.

Formy czasownikowe czterolatek przyswaja sobie w następującej kolejności: najpierw czas teraźniejszy, potem przeszły, a na koniec przyszły. Najpierw używa czasownika w trzeciej osobie, a gdy nastąpi wyodrębnienie siebie, własnego „ja” z otoczenia, posługuje się w swej mowie pierwszą osobą. Dziecko, stopniowo przyswaja sobie również przymiotniki, przysłówki i zaimki.

Rozwój mowy u dzieci pięcioletnich

Dziecko pięcioletnie porozumiewa się już z dorosłymi, chociaż pod względem dźwiękowym mowa nie jest jeszcze ukształtowana. W rozwoju dziecka kształtują się ruchy precyzyjne takie jak: uniesienie języka za dziąsła przy wymowie (sz, ż, cz, dż), wytworzenie szczeliny przy wymowie głosek przedniojęzykowo – zębowych oraz szybkie ruchy wibracyjne konieczne do wytworzenia „r”. Dzięki temu, głoski pojawiające się w czwartym roku życia (sz, ż, cz, dż) zaczynają się ustalać. Dziecko potrafi je poprawnie powtórzyć, choć w mowie potocznej może je jeszcze wymawiać jak: s, z, c, dz. Głoska „r” powinna już być wymawiana, ale często pojawia się w tym okresie, a niekiedy dopiero w wieku sześciu lat. Grupy spółgłoskowe są jeszcze upraszczane tak w nadgłosie wyrazu, jak i w śródgłosie. T. Bartkowska twierdzi, iż wśród pięcioletków 37% dzieci nie wymawia jeszcze prawidłowo głosek najtrudniejszych, jakimi są głoski przedniojęzykowo – dziąsłowe (sz, ż, cz, dż).

U dzieci pięcioletnich występuje duże zainteresowanie funkcją słowa, szukania odpowiedniego wyrazu, nazwy przedmiotów, czynności. Niekiedy powstaje nawet swoiste słowotwórstwo, mające za podstawę etymologiczne powiązanie wyrazów. Słowo staje się coraz lepszym narzędziem analizy otaczającej rzeczywistości oraz wyrażenia stosunków między jej elementami.

Około piątego roku życia, dziecko zna wszystkie formy odmiany części mowy i potrafi poprawnie je zastosować. Operując prawidłowo coraz większą liczbą słów, tworzy zdania. Początkowo są to równoważniki zdań składające się z co najmniej dwóch rzeczowników, a nieco później krótkie zdania pojedyncze składające się z podmiotu i orzeczenia. Dziecko przechodzi w swojej mowie do zdań złożonych współrzędnie i podrzędnie.

Mowa pięcioletka ma charakter konkretno-wyobrażeniowy. Wybiega poza konkretną sytuację i działanie dziecka. Pięcioletek mówiąc o tym co było, lub co ma nastąpić, opiera się na wyobrażeniach związanych ze słowem. Mowa, w porównaniu z poprzednimi latami ma charakter bardziej uspołeczniony i komunikatywny. Jej forma obejmuje kilkuzdaniowe wypowiedzi i elementy opowiadania.

Rozwój mowy u dzieci sześciolletnich

W wieku sześciu lat, dziecko posiada już rozwinięty aparat artykulacyjny, a jego mowa pod względem dźwiękowym na ogół powinna być opanowana. Badania Teresy Bartkowskiej wykazują, iż w większości badanych przypadków, sześciolatki nie miały opanowanej wymowy głosek (sz, ż, cz, dż, r) i miały kłopoty z wymową grup spółgłoskowych. Niemniej jednak sześciolatek posługuje się już swobodnie mową potoczną używając wszystkich części mowy i złożonych form gramatycznych. Buduje zdania przy użyciu od pięciu do siedmiu słów z uwzględnieniem czasów i przypadków. Zdania złożone współrzędnie znacznie przeważają nad złożonymi podrzędnie, a do rzadkości należą zdania drugiego, trzeciego lub czwartego stopnia. Zwykle mało dba o prawidłowość swych wypowiedzi, bacząc jedynie na to, aby były zrozumiane właściwie przez słuchacza. Ewentualne korekty następują wówczas, gdy słuchacz nie zrozumiał kierowanej do niego wypowiedzi. W wieku sześciu lat utrzymuje się nasiloną aktywność werbalną, która czasem przybiera formę gadatliwości.

Dzieci sześciolletnie, chcąc poznać i zrozumieć świat, zadają dużo pytań dotyczących przyczyn i związków między zjawiskami i przedmiotami. Możemy zaobserwować, iż dzieci, które w spontanicznej

mowie posługują się pełnymi zdaniami podczas opisywania ilustracji mogą udzielać prymitywnych odpowiedzi, ograniczając się jedynie do wyliczania przedmiotów. Wypowiedzi dziecka są tym pełniejsze, im bardziej jest ono związane emocjonalnie z ich treścią. Zadanie nauczyciela polega na takim stawianiu problemu i pytania, aby dziecko zostało przez nie pobudzone do mówienia, a jednocześnie odczuło, iż w osobie uczestniczącej ma „aktywnego słuchacza”. Pomimo rozwiniętego aparatu artykulacyjnego u dziecka sześciolatniego, nie należy pomijać „gimnastyki logopedycznej” podnoszącej poziom i poszerzającej zakres sprawnościowy aparatu mowy.

W szóstym roku życia, w mowie dziecka pojawiają się początki logicznego uzasadniania sądów opartych na konkretnych doświadczeniach np.: „Jak nie podleje kwiatka, to on uschnie, bo nie będzie miał wody”. Pod koniec okresu przedszkolnego można zauważyć, iż dziecko posługuje się mową jedynie w fazie planowania czynności, a nie jak było wcześniej, podczas swojej aktywności. Mowa dziecka przekształca się w czynność wewnętrzną – myślenie służące kierowaniu własnym działaniem.

Wyżej przedstawione etapy rozwoju mowy, ukazują jej rozwój u dziecka z tak zwaną normą intelektualną, dziecka zdrowego i słyszącego. Istnieją jednak szczególne przypadki, kiedy pomimo istnienia optymalnych warunków, mowa rozwija się z pewnym opóźnieniem. Istnieją pewne skłonności dziedziczne do szybszego, bądź wolniejszego rozwoju mowy jak też mają miejsce różnorodne schorzenia, których przyczyny trudno jest zidentyfikować, a wnikliwa obserwacja i badania kliniczne są w stanie wskazać na etymologię występujących dysfunkcji mowy.

ZABURZENIA I WADY WYMOWY

Mowa jest procesem bardzo złożonym, obejmującym rozumienie tego, co mówią inni oraz umiejętność porozumiewania się w sposób zrozumiały dla innych. Rzeczą naturalną jest wystąpienie pewnych zakłóceń prawidłowego rozwoju w każdej z powyższych umiejętności. Ważne miejsce zajmuje wykrycie i zniwelowanie bądź ograniczenie zagrożeń w tej kwestii. Winno się jednak pamiętać o delikatności w wystawianiu diagnoz klinicznych w zakresie zaburzeń mowy, gdyż wiek przedszkolny cechuje naturalna wadliwość mowy, mająca swe źródło w nieukończonym rozwoju kory mózgowej oraz niedostatecznym wyrobieniu mięśni narządów mowy. Powyższe wady są możliwe do skorygowania, a ich całkowita eliminacja jest uzależniona od wyrazistości wypowiedzi otoczenia. Do wad wymowy nie zalicza się cech wymowy, będących naturalnym przejawem jej niedojrzałości. Przyjmuje się, iż rozwój mowy winien być ukończony do siódmego roku życia, ale jednak istnieją pewne dysproporcje możliwe do wychwycenia w trakcie rozwoju. U dzieci czteroletnich możemy stwierdzić obecność seplenienia bocznego, które nie jest zamianą głoski „sz” na „s”, ale głoska ta jest zniekształcona. Podobnie jest z seplenieniem międzyzębowym przy wymowie głosek (s, z, c, ś, ź, ć), kiedy dziecko wsuwa język między zęby. W toku ewolucji dźwięku „r” można wychwycić nieprawidłowości: gdy zamiana „r” na „j” lub „l” jest czymś oczywistym, to „r” języczkowe jest zawsze nieprawidłowością. Nie należy utożsamiać wad wymowy z jej niedojrzałymi, rozwojowymi formami. W niniejszym rozdziale zostaną przedstawione różnorodne rodzaje zaburzeń i wad wymowy.

Wpływ zaburzeń rozwoju na dysfunkcje mowy

W zaburzeniach mowy współwystępują często także zaburzenia rozwojowe:

- zaburzenia funkcji słuchowych;
- zaburzenia funkcji kinestetyczno – ruchowych idących w parze z zakłóceniami procesu lateralizacji;
- opóźnienia rozwoju umysłowego;
- zaburzenia emocjonalne .

Podstawę prawidłowego rozwoju mowy stanowi sprawnie działający słuch, za pomocą którego dziecko uczy się mowy od otoczenia. Jeżeli dziecko nie słyszy lub słyszy słabo, mowa nie rozwija się lub rozwija się wadliwie. Mowa staje się niewyraźna, zamazana, niemelodyjna. Jeżeli słuch jest upośledzony, zwłaszcza w zakresie wysokich tonów, rozwijają się wady wymowy w postaci seplenienia i rerania. Na rozwój mowy ma wpływ nie tylko ostrość słuchu, ale i zdolność różnicowania dźwięków, ich analizy i syntezy w korze mózgowej, czyli tak zwany słuch fonematyczny. Rozwój ruchowy również wpływa na rozwój mowy, a zaburzenia motoryki artykulacyjnej prowadzą do jej zaburzeń.

Jednym z zagrożeń w rozwoju mowy, są trudności w rozumieniu mowy. Jeżeli dziecko nie rozumie tego, co inni pragną mu zakomunikować, doświadcza społecznej izolacji, co z kolei może przyczyniać się do poczucia nieadekwatności, niższości i krzywdy, a potem do trudności w nauce.

U dzieci z opóźnieniem rozwoju umysłowego mowa rozwija się nieprawidłowo. Statystyki donoszą, że wady wymowy występują w 75% u dzieci upośledzonych umysłowo i w 22% u dzieci ociężałych umysłowo. Nie ma jednak podstaw do odpowiedzi, czy zaburzenia mowy są wynikiem upośledzenia, czy też odwrotnie – obniżony iloraz inteligencji jest wynikiem zaburzeń mowy, czy wreszcie mają tu wpływ inne czynniki .

Możemy tu jeszcze wspomnieć o zaburzeniach mowy, które w przeciwieństwie do wad wymowy nie

są spowodowane błędnym uczeniem się, ale wiążą się z wadami narządów mowy i nadmierną emocjonalnością. Mogą być one usunięte jedynie wówczas, gdy pozbedziemy się głównej przyczyny zaburzenia. Zaburzenia mowy występują najczęściej w rodzinach, w których jedno z rodziców lub oboje są neurotykami; istnieją słabe więzi między rodzicami i dziećmi; osobą dominującą jest matka, a ojciec jest osobą zależną; matka ignoruje dziecko; matka jest szczególnie zaborcza lub wymagająca albo ma zbyt wysokie wymagania wobec dziecka.

Zaburzenia mowy pojawiają się w różnych okresach życia, ale najczęściej występują w wieku przedszkolnym, gdy zaburzenia emocjonalne mogą zakłócać proces uczenia się mowy.

ZABURZENIA MOWY

Mowa nieprawidłowa

Zaburzeniem o charakterze ilościowym jest mowa nieprawidłowa, tj. niedokładna, z której większość defektów można zaliczyć do jednej z trzech grup:

- błędnego rozumienia słów;
- błędnego wymawiania dźwięków;
- błędnej struktury gramatycznej wypowiedzi słownych.

Błędne rozumienie słów

Mamy na uwadze niewłaściwe kojarzenie znaczenia ze słowem. Tego typu błędy, zakłócają proces komunikowania się, oddziałując na rozumienie przez dziecko tego, co mówią inni.

Błędne wymawianie dźwięków

Wadliwa wymowa spowodowana jest najczęściej błędnym uczeniem się i w tym przypadku może być dość łatwo usunięta. Innym powodem wadliwej wymowy, może być deformacja w budowie narządów mowy, np.: zębów, podniebienia lub szczęki. Dalej, przyczyna wad wymowy może być też upośledzenie słuchu, niedorozwój mięśni lub częściowy paraliż języka i warg. W tych przypadkach, trudno jest skorygować wady .

Od osiemnastego miesiąca do czwartego roku życia, większość dzieci popełnia wiele błędów w wymowie słów. Dzieci, pod wpływem wielkiego zapału do rozmów z innymi mówią bardzo szybko, w wyniku czego opuszczają trudniejsze części wyrazów. Wszelkie odchylenia w mowie, nawet te niewielkie, utrudniają dziecku przystosowanie psychiczne i społeczne.

Błędna struktura gramatyczna wypowiedzi słownych

Największą trudność sprawia dzieciom prawidłowe używanie zaimków i form czasownikowych. Po trzecim roku życia, dzieci ściślej przestrzegają form gramatycznych, ale niekiedy w późniejszych latach popełniają błędy gramatyczne, które nie powinny być lekceważone, ani ignorowane.

Opóźnienie rozwoju mowy

Do zaburzeń rozwoju mowy należy opóźnienie, które można podejrzewać już wtedy, kiedy dziecko do trzeciego roku życia wymawia tylko pojedyncze i proste wyrazy, a mowa nie rozwija się. Do symptomów wskazujących na opóźniony rozwój mowy zaliczamy:

- ubogi słownik dziecka;
- trudność nawiązania przez dziecko kontaktu słownego;
- zdania niepełne i niegramatyczne;
- brak zrozumienia wielu pojęć;
- trudność analizy słuchowej;
- nieśmiałość i zahamowanie dziecka.

Traktując o opóźnieniu mowy, można wyodrębnić trzy grupy nieprawidłowego rozwoju:

- mówienie z opóźnieniem, choć wymowa jest prawidłowa;
- mówienie we właściwym czasie, ale nieprawidłowa wymowa;
- mówienie z opóźnieniem i wymowa długo nieprawidłowa .

Przyczyną opóźnienia mowy jest brak naturalnego pędu do mowy i naśladownictwa oraz osłabienie uwagi i ogólnej sprawności motorycznej wszystkich mięśni, a w tym mięśni narządów mowy.

Czynnikami zewnętrznymi, mającymi wpływ na opóźnienie, są choroby w pierwszym roku życia, hamujące rozwój duchowy, jak również czynniki środowiskowe.

Opóźnienie rozwoju mowy, bardzo niekorzystnie wpływa na społeczne przystosowanie dziecka.

Rówieśnicy widząc, iż dziecko posługując się ciągle mową dziecienną i gestykulacją, będą przekonani, że jest ono zbyt małe, by uczestniczyć w ich zabawach. W konsekwencji, dziecko zostaje pozbawione poznawania otaczającego świata przez zabawę i trudno mu zdobyć społeczną akceptację. Opóźnienie rozwoju mowy, ma też destruktywny wpływ na proces nauki czytania i pisania.

Dyslalie

Dyslalie stanowią największą grupę wad artykulacyjnych. Jest to nieprawidłowość w wymawianiu jednej głoski, wielu, a nawet wszystkich lub prawie wszystkich głosek od razu, czyli tzw. bełkot. Rytm, melodia i akcent są zachowane, jednak sama wymowa jest mało zrozumiała lub wręcz niezrozumiała.

Dyslalie obejmują:

- wadliwe wymawianie jednej, wielu lub wszystkich głosek, np.: „r” języczkowe;

- opuszczenie dźwięków, np.: krowa – kowa, stołek – tołek, kosz – ko;
- zastępowanie głosek innymi, np.: koło – toło, szafa – siafa, rower –jowej;
- mowa nosowa (nosowanie);
- brak głosek miękkich, np.: pies – pes;
- palatalizacja (zmiękczenie głosek – „mowa dziecinna”), np.: szczotka –ściotka;

W obrębie tej wady wyróżniamy seplenienia, rerania, nieprawidłową wymowę głosek: k, g, bezdźwięczność i inne odchylenia od normalnej artykulacji. Poniżej, zostanie przedstawiona pokrótce każda z wyżej wymienionych wad .

Seplenienie

Seplenienie polega na zastępowaniu jednych głosek innymi. Najczęściej można spotkać nieprawidłową wymowę głosek: sz, ż, cz, dż, które są wymawiane jak: ś, ź, ć, dź lub s, z, c, dz, a głoski: s, z, c, dz mogą być zmiękczone lub wymawiane jak: sz, ż, cz, dż. Mówiąc o seplenieniu, możemy wyodrębnić w nim kilka odmian.

Seplenienie międzyzębowe

Pojawia się ono około 3-4 roku życia, gdy dziecko zaczyna wymawiać głoski: s, z, c, dz. Dziecko zniekształca powyższe głoski, wymawiając je z językiem wsuniętym między zęby.

Seplenienie boczne

Powstaje ono, gdy cały język ułożony jest niesymetrycznie, w wyniku czego, szczelina nie tworzy się wzdłuż linii środkowej języka, lecz w częściach bocznych. Przepływ powietrza jest jak przy głosce „l” jednostronny lub dwustronny. W rezultacie, zniekształceniu ulegają głoski: s, z, c, dz, sz, ż, cz, dż, ś, ź, ć, dź.

Można wyróżnić jeszcze seplenienie wargowo-zębowe, przyzębowe, świszczące i inne. Seplenienie pojawia się najczęściej w okresie kształtowania się mowy, a jego przyczyną jest przede wszystkim: nieprawidłowa budowa narządów mowy, upośledzony słuch, nieprawidłowy zgryz oraz nieprawidłowość języka i warg, a także niektóre stany chorobowe górnych dróg oddechowych .

Reranie

Jest to nieprawidłowa realizacja głoski „r”, która może być wymawiana jak: l, j, rl, jako „r” języczkowe lub opuszczona. Głoska „r” pojawia się zwykle w czwartym, piątym roku życia, a niekiedy później. Niektórzy rodzice niejako zmuszają dziecko do przedwczesnego wymawiania tej głoski. Dziecko wówczas wymawia tę głoskę „na siłę” pobudzając do drgania nie język, ale języczek, a czasem nawet wargi lub policzki. Bywa także „r” gardłowe w wyniku zbliżenia tylnej części języka do tylnej ściany gardła. Bezpośrednią przyczyną rerania jest osłabiona sprawność ruchowa języka.

Nieprawidłowa wymowa głosek: k, g

Jest to wada artykulacyjna, będąca wynikiem nieprawidłowej pracy języka. Głoski te wymawiane są jak: t, d, a niekiedy są opuszczane lub wymawiane ze zwarcie kraniowym.

Bezdźwięczność

Polega ona na wymawianiu głosek dźwięcznych bezdźwięcznie, bez drgań wiązań głosowych.

Charakterystyczną cechą bezdźwięczności jest:

- brak głosek dźwięcznych: b, d, g, w, z, ź, ż, np.: zeszyt – seszyt, dama –tama;
- mylenie głosek dźwiękopodobnych, np.: c – s, sz – cz i inne, np.: sala –cala (nie jest to typowa mowa bezdźwięczna, ale ma to samo podłoże);
- duże trudności w pisaniu powyższych dźwięków.

Główną przyczyną bezdźwięczności jest zaburzenie słuchu fonematycznego, to znaczy nie różnicowanie dźwięków o tym samym miejscu artykulacji. Przy bezdźwięczności następuje zwykle obniżenie napięcia mięśniowego, wargi i policzki są wiotkie, a głos cichy, monotony i bezbarwny.

Nosowanie

Zachodzi ono wówczas, gdy głoski nosowe są wymawiane jak głoski ustne (nosowanie zamknięte) lub odwrotnie (nosowanie otwarte). Przyczyną nosowania zamkniętego jest niedrożność jamy nosowo-gardłowej spowodowana przerostem śluzówki nosa, obrzękiem przy ostrych i przewlekłych stanach kataralnych, przerostem trzeciego migdałka, polipami, skrzywieniem przegrody nosa itp. Przyczyną nosowania otwartego jest rozszczep podniebienia, krótkie podniebienie, nieprawidłowa praca zwierającego pierścienia gardłowego .

Dyslalia całkowita czyli bełkot

Jest to rodzaj niewyraźnej mowy, w której wszystkie lub prawie wszystkie głoski są zniekształcone, bądź nieprawidłowo realizowane. Bełkot jest spowodowany biernością warg, języka lub szczęk, a także niedorozwojem mięśni języka.

Zniekształcenie niektórych głosek obejmuje:

- zniekształcenie artykulacji niektórych głosek, szczególnie syczących i szumiących;
- brak niektórych głosek;
- zaburzona melodia mowy;

- zaburzona intonacja.

Głównym powodem bełkotu jest niedosłuch.

Jąkanie

Jąkanie to pewna forma zachowania się i powtarzania słów. Towarzyszą mu skurcze mięśni, krtani i przepony. Pojawia się ono na skutek zaburzeń w oddychaniu, spowodowanych częściowym lub całkowitym brakiem koordynacji narządów: oddechowego, fonacyjnego i artykulacyjnego. Przejawia się ono w różnoraki sposób:

- powtarzanie sylab, wyrazów;
- napięcia mięśniowe, zahamowane wypowiedzi;
- oddech krótki, przerywany lub zatrzymany;
- współruchy mięśni twarzy, szyi, rąk, nóg;
- podniecenie emocjonalne, pocenie się, czerwienienie;
- niewyraźna i monotonna mowa;
- utrudniony i uniemożliwiony kontakt słowny.

Mowa jąkających się jest wybuchowa lub przeciwnie: monotonna, cicha, często z zabarwieniem nosowym o zaburzonym, rytmie i tempie mowy. Przyczyn jąkania należy szukać w czynnikach biologicznych i społecznych. Jąkanie zanika wówczas, gdy dziecko lepiej przystosowuje się do warunków panujących w domu, lub też wtedy, gdy wyeliminujemy główne źródło sytuacji lękowej dziecka jąkającego się. Przyspieszona mowa towarzysząca jąkaniu, charakteryzuje się szybkim i niewyraźnym wymawianiem zdań i występuje u dzieci, u których kontrola motoryczna i rozwój mowy są opóźnione .

WPŁYW CZYNNIKÓW WEWNĘTRZNYCH I ŚRODOWISKOWO-WYCHOWAWCZYCH NA ROZWÓJ MOWY DZIECKA

Wpływ czynników wewnętrznych

Na kształtowanie się mowy dziecka, doniosły wpływ mają czynniki wewnętrzne związane z jego psychoruchowym rozwojem. Nie ulega wątpliwości, iż rozwój mowy dziecka uwarunkowany jest przede wszystkim prawidłową budową organu głosowego i jego funkcjonowaniem. Niewłaściwy rozwój i budowa aparatu głosowego stanowią również przyczynę zaburzeń mowy.

Wpływ czynników środowiskowo-wychowawczych

Rodzina

Niewątpliwie, podstawowym środowiskiem kształtowania myślenia i mowy dziecka jest rodzina. W niej, rozwój mowy przebiega spontanicznie w związku z różnorodnymi sytuacjami dnia poprzedniego: ubieranie, rozbieranie, mycie, jedzenie, zabawa, zajęcia domowników itp. Przy wspomnianych okazjach, dziecko może pytać o wszystko na bieżąco, co ma szczególne znaczenie w wieku pytań przekory, kiedy to zasypuje domowników lawiną pytań. W taki sposób wyzwała się mowa sytuacyjna, wzbogacona i dynamizowana przez czynniki uczuciowe.

Dziecko, przebywając wśród bliskich sobie osób dorosłych, dąży do porozumiewania się z nimi, nawiązywania bliskich więzi, co inspiruje go do mowy. Ważną rzeczą jest, aby rodzice od najmłodszych lat życia dziecka, zwracali się do niego z różnymi wypowiedziami, demonstrując rozmaite przedmioty i czytając każdego dnia książki.

Rozwój mowy u dziecka, jest intensywny wówczas, gdy jest ćwiczony w toku naturalnej, swobodnej rozmowy, w której partnerem dziecka jest osoba dorosła. W wyniku takich zabiegów, dziecko ma bogaty zasób słów, łatwo łączy słowa w coraz dłuższe zdania o coraz bardziej poprawnej strukturze gramatycznej, z których poprawnie konstruuje treści w logiczne całości .

Kontakt z rodzinnym otoczeniem wywiera bezpośredni wpływ na rozwój mowy dziecka, jego poprawność gramatyczną, zasób słów i intonację. Przyjemna atmosfera, spokój i troska o dziecko w rodzinie są doskonałym podłożem do niwelacji dysfunkcji mowy.

2.2. Przedszkole

Poza rodziną, niemałą rolę w kształtowaniu mowy odgrywa przedszkole, które choć nie stwarza tak dogodnych warunków indywidualnej opieki nad wymową dziecka jak rodzina, to jednak góruje nad nią pod innymi względami. W przedszkolu bowiem, istnieje świadomy program działania, stwarzane są zamierzone sytuacje do słuchania prawidłowej bogatej mowy, do zadawania pytań, udzielania odpowiedzi, a nawet korygowania błędów i wad.

Przedszkole gwarantuje również wczesne rozpoczęcie ćwiczeń ortofonicznych, na które składają się ćwiczenia oddechowe, fonacyjne, logorytmiczne, kształtujące słuch fonematyczny, usprawniające narządy mowy, artykulacyjne, które skutecznie zapobiegają późniejszym wadom wymowy i wspierają jej rozwój.

BIBLIOGRAFIA

POZYCJE ZWARTE

- Demel G., Minimum logopedyczne nauczyciela przedszkola, Warszawa 1998.
- Jugowar B., Psychologia rozwojowa dla rodziców. Wiek przedszkolny, Warszawa 1982.
- Pedagogika przedszkolna, (red.) Kwiatkowska M., Topińska Z., Warszawa 1978.
- Podstawy psychologii dla nauczycieli, (red.) Strelau J., Jurkowski A., Warszawa 1978.
- Psychologia rozwojowa, (red.) Przetacznikowa M., Makełło – Jarża G., Warszawa 1997.
- Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży, (red.) Żebrowska M., Warszawa 1972.
- Rozwój i wychowanie dziecka w wieku przedszkolnym, (red.) Landy A., Kwiatkowska M., Warszawa 1970.
- Spionek H., Zaburzenia psychoruchowego rozwoju dziecka, Warszawa 1969.
- Vademecum nauczyciela sześciolatków, (red.) Dunin – Wąsowicz M., Warszawa 1997.

ARTYKUŁY

- Huterska J., Krusche J., Twórczość słowna dziecka tematem konferencji w Jeleniej Górze, w: Wychowanie w przedszkolu, n. 2-3/1990.
- Kielar M., Rozwijanie mowy dziecka w wieku przedszkolnym, w: Wychowanie w przedszkolu, n. 10/1982.
- Michalczyk P., O gotowości dziecka do czytania i pisania, w: Wychowanie w przedszkolu, n. 7-8/1986.
- Wojtynak R., O rozwoju mowy dziecka, w: Wychowanie w przedszkolu n. 5/1996.

autor: Dorota Janiszewska

Źródło: <http://www.szkolnictwo.pl/index.php?id=PU1215>